

“ARBEIT MACHT FREI” YA DA ÇANAKKALE RÜZGÂRINA KARŞIN AYAKTA KALMAK

“Work makes one free” or Survive against the wind of Çanakkale

Ali Osman ÖZTÜRK*

Özet

“Çanakkale Rüzgârı” adlı roman edebi yönü kadar yörenin tarihsel ve sosyo-kültürel yaşamını gözler önüne sermesi açısından da önemli bir yapıt niteliğindedir. Romanda Çanakkale’nin genel demografik yapısı, kültürel yaşamı, ticaret yaşamı etkili bir biçimde okuyucuya verilmiştir.

Romanda geniş bir mekâna yayılan olay örgüsünün en önemli ayağı Çanakkale’dir. Çanakkale’de doğup büyümüş ya da buraya sonradan yolu düşmüş insanlar için “Çanakkale” “Rüzgâr” demektir. “Rüzgâr” ise romanda alegorik olarak “kader” anlamına gelir.

Kaderin önünde savrulan insanların yaşamlarının anlatıldığı romanda “Çanakkale Rüzgârı”, kız erkek ayrımı yapmadan insanları önüne katıp oradan oraya savuruyor. Kaderin, (“rüzgârın”) insanın önüne çıkardığı “tuzakları” ve acıları aşmanın yolu, Bedia’nın müzisyen kişiliğinde sergilendiği gibi, meslek/sanat sahibi olmaktır. Bu anlamda insan ancak mesleğiyle özgürleşebilir, hem savaşta hem de barışta. Ekonomik ve sosyal anlamda bağımsız ve özgür bir yaşam için meslek/sanat biricik önkoşuldur.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale, rüzgâr, kader, meslek, müzik

Abstract

The novel called “Çanakkale Rüzgârı” [The wind of Çanakkale] can be marked as an important work in terms of its demonstrating the historical and cultural life of the region as well as its literary importance. In the novel, the general demography, culture and commerce of Çanakkale are showed to the readers in an effective way.

In the novel, it is Çanakkale that is the most important part of the sequence of the events. For those who live in Çanakkale or have been there, this city means “wind”, and “wind” means “fate” in allegoric meaning in the novel.

In the novel, the wind puts people in various circumstances whether they are women or men. What is required to be done to overcome the “traps” and pains that are resulted from this “wind” is to have a profession, as emphasized in Bedia’s musician profile. In other words, man can only be free with his/her profession both in war and in peace. Profession is the only prerequisite for a life which is independent and free in terms of economic and social welfare.

Key Words: Çanakkale, wind, fate, profession, music

“Çanakkale dediğin nedir ki,
Birkaç evle birkaç mezar,
Rüzgâr, rüzgâr, rüzgâr...”
(Anonim)

1. Giriş

Rüzgâr, Çanakkale için, Çanakkale’de yaşayanlar için çok önemli olmuştur ve hala da önemini korumaktadır. Tarihte Troia kentinin zenginliğini rüzgâra borçlu olduğu anlatılır. “Çanakkale Boğazı’nın sert rüzgârlarından kaçan gemiler, Troia’nın limanında boğazı geçmek için uygun rüzgârları bekliyorlardı. Troia’da bundan yararlanıyordu. Zengin bir ticaret kenti olmuştu böylece Troia. Yani Troia’ya zenginliği rüzgâr getirmişti.” (Aslan 2008) Aynı şekilde Çanakkale Savaşları esnasında düşman askerlerine el-aman dedirten en önemli saldırı silahlarından biri de kuşkusuz tepelerde acımasızca esen rüzgârdı. Bugün rüzgâr, az olsa da elektrik enerjisi elde etmek için kullanılıyor. Daha da önemlisi Çanakkale Boğazının rüzgârı, kışın hava kirliliğini önleyen, yazın ise sıcak ve nemden bunalan insanları ferahlatan çok önemli bir iklim özelliğidir. Poyraz eserse soğuk ve fırtınalı ya da serin bir rüzgâr, Lodos eserse ılık ve delirten bir rüzgâr doldurur boğazın iki yanını. Rüzgâr estiği yöne ve şiddete göre anlam kazanır Çanakkale’de.

Solmaz Kamuran’ın yazmış olduğu “Çanakkale Rüzgârı” adlı kitap, bu çok anlamlılığa gönderme yaptığı ölçüde, Çanakkale’nin 1915-2005 yılları arasındaki sosyal, kültürel yaşamını yansıtması ve bu zaman dilimindeki Çanakkale imgesi adına genel ve özel anlamda bir panorama sunması bakımından önemli bir romandır.

* Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi. alozturk06@gmail.com

Yapıtta, Çanakkale'nin rüzgârı imgesel olarak temel hareket noktası seçilmiş ve buna paralel yönde Çanakkale'nin yazı, kışı, baharı, sevinci, tasası, ticaret yaşamı, sosyo-kültürel yapısı roman kişileri ve onların etrafında gelişen olaylarla ayrıntılı biçimde sergilenmiştir.

1915 Çanakkale Deniz Savaşları sonrasındaki Çanakkale'nin anlatımıyla başlayan roman 2005 yılında yapıtın başkişisi diyebileceğimiz Bedia'nın ölümüne kadar süren geniş bir zaman dilimini kapsar. Bu zamana yayılan gerçek tarihi sürecin (Çanakkale Savaşları, T.C. devletinin kuruluşu, Atatürk dönemi, ölümü, Nazi Almanya'sı, 2. Dünya Savaşı vs.) de paralel düzlemde, ama aynı zamanda kişilerin karar ve yaşamlarına da etki edecek biçimde sergilemesinden ötürü "tarihsel" kategoriye giren yapıt, Bedia'nın doğumundan ölümüne kadar yaşamına tanıklık etmemiz nedeniyle de biyografik bir özellik taşımaktadır.

Yapıtta, savaş yılları sonrasında çok derin ve taze olan yaralarını elbirliğiyle sarmaya çalışan bir Çanakkale halkı var karşımızda. Roman boyunca Çanakkaleli Levanten, İngiliz, Fransız, İtalyan, Yahudi, Rum, Müslüman ve Ermenilerin savaş öncesi huzur, bolluk ve barış dolu Çanakkale özelemlerine ve eski Çanakkale'ye kavuşma çabalarına tanık oluyoruz.

Başlığa da adını veren "Çanakkale" kenti, olayların geçtiği birçok yer içerisinde en önemli mekânı oluşturur. Çünkü yazar olaylar dizisini Çanakkale'de başlatmış ve roman kişilerini zaman içerisinde pek çok farklı yere götürdükten sonra yine Çanakkale'ye getirmiştir.

Çanakkale'den Selanik'e, Selanik'ten Auschwitz'e, Auschwitz'den Londra'ya, Londra'dan İstanbul'a uzanan ve başlama noktası Çanakkale'de son bulan içerik şöyle özetlenebilir:

Bedia küçük yaşta annesiz kalmış, babası ve babaannesiyle yaşamaktadır. Hazmonay ise Yahudi bir kuyumcunun oğludur. Hazmonay'ın Yossi isminde bir abisi vardır ve abisiyle Bedia birbirine âşıktır. Ancak Yossi'nin ailesi bu aşkın önüne geçmek için Yossi'yi on altı yaşındayken, Bedia'nın da arkadaşısı olan Viktorya isimli Yahudi bir kızla evlendirir. Bu sırada Bedia ve Hazmonay sınıf arkadaşlarıdır.

Bir İngiliz hanımefendisi olan Bayan Hettie, Bedia'ya keman çalmayı öğretir ve zamanla bu konuda ne kadar yetenekli olduğunu gösteren Bedia'yı İstanbul'a konservatuara gönderir. Bedia orada Bayan Hettie'nin terzi olan teyzesiyle kalır. Bayan Hettie'nin Bedia'yı ziyarete geldiği bir gün Hazmonay ve annesiyle karşılaşır. Beraber sinemaya giderler ve o günden sonra boş zamanlarında beraber olmaya başlarlar. Çanakkale rüzgârının savurduğu iki yürek İstanbul'da buluşur.

Çanakkale'ye döndüklerinde her ne kadar gizlice buluşmalar da dedikoduların çıkmasına engel olamazlar, ama buna da aldırmazlar. Onlar hasretle İstanbul'a dönüşü beklemektedir. Hazmonay'ın babası onu evlendirmek isteyene kadar her şey yolunda gider. Ancak babanın bu girişimi Hazmonay ile Bedia arasındaki ilişkinin ortaya çıkmasına neden olur ve Hazmonay, Bedia ile çok uzaklara kaçmaya karar verir. O sıralarda da Almanya'da baş gösteren ırkçı Nazizm ve farklı etnilere karşı soykırımı kararlı Hitler nedeniyle özellikle Yahudiler için yaşam çok zorlaşmıştır.

Bedia ve Türkiye'de geri hizmetler için asker olmamaya kararlı olan Hazmonay aşkları için her şeyi göze alarak Yunanistan'a kaçır ve burada bir eve sığınır. Ev sahibi, evinde bir Yahudi'nin barınmasına izin verdiği için başının derde girmesinden korkarak çekimser davranırsa da, Bedia'nın keman çaldığını öğrenince, onun evin yakınındaki meyhanede sahne alması şartıyla kalmalarını kabul eder. Burada geçirdikleri iki ayın sonunda Hazmonay müşterilerden birinden rahatsız olarak gitmeye karar verir.

Bedia'nın kimliği Çanakkale iskelesinde gemiye binerken çanta içinde denize düştüğünden ona yeni bir kimlik çıkartırlar. Bedia artık Vedyadır.

Selanik'te bir sabah Almanlar şehri basıp herkesi Nazi (Auschwitz – Birkenau) kamplarına götürürler. Bu arada Hazmonay'ın izini de kaybeden Bedia, Müslüman olduğunu kimseye anlatmadığı gibi, kendisine Yahudi muamelesi yapılarak bileğine de ömür boyu çıkmayacak Auschwitz hatırası bir damga vurulmuştur.

Bedia, keman çaldığı için propaganda amaçlı hazırlanmış göstermelik Terezin kampına aktarılır. Daha sonra çeviri bürosunda çalışmak üzere döndüğü Birkenau kampından ayrılmadan kısa bir zaman önce subaylardan biriyle (Ocak 1945) birlikte olur ve hamile kalır. Ancak 1945 Ekiminde çocuğunu doğurduktan sonra evlatlık verir. Londra'da kendine yeni bir yaşam kurar ve Hazmonay'ın Zürih'teki akrabasına mektup yazar. Yıllar geçmesine rağmen Bedia Hazmonay'dan haber alamaz. Kurduğu yeni yaşamında ona çok değer veren bir insanla (Michael Swift) tanışır. Bu genç adam, tam da Bedia'ya

evlenme teklif edeceği gün, sokakta birbirlerine hasretle sarılmış Bedia ve Hazmonay'ı görür: Hazmonay kampa gitmeden kaçmayı başarmış ve Yahudi direnişçilerine katılmıştır. Ağır yaralanmış, ama köylüler tarafından kurtarılmıştır. Onu kurtaran Helenas ismindeki güzel sevgilisi, ortak mücadelede ölmüştür. Ama o yıllarca Bedia'yı düşünmüştür; tıpkı Bedia'nın kendisini düşündüğü gibi.

Yeniden bir araya gelen âşıkların yaşamında tıpkı ilk günkü gibi aşkla dolu geçen günlerin yerini anlaşmazlıklar almaya başlar. Hazmonay artık eskisi gibi değildir. İki yıldır işsiz oturmaktadır ve ikisinin de hayalleri vardır. Günün birinde hayal ettikleri gibi büyük bir eve taşınırlar, ama aralarındaki uçurum her geçen gün büyür. Ancak birbirleri olmadan yapamayacaklarını da bilmektedirler. Her kavganın sonunda hiçbir şey olmamış gibi âşklarını yaşarlar. Sonunda aralarındaki uçurum Hazmonay'ın bir gece karıştığı kavgada sakat kalmasıyla aşılmaz bir hal alır. Bedia'nın Hazmonay'a çok iyi bakması da onların birbirleri için iki yabancıya dönüşmesinin önüne geçemez.

Hazmonay Türkiye'ye ailesinin yanına geri döner. Ancak döndüğü yer, Çanakkale rüzgârının onu savurduğu İstanbul'dur. Babası, oğlunun Bedia ile gitmesinden kısa bir süre sonra ölmüştür.

Ailesi Hazmonay'ı evlendirmeye karar verir. 34 yaşında ve bir bacağı sakat bir Yahudi olan Hazmonay için fakir bir ailenin alışveriş yapmaktan başka amacı olmayan bir genç kızını bulurlar. Hazmonay'ın bu evlilikten bir çocuğu dünyaya gelir, ama Hazmonay da, amaçsız ilişkilerden yorulmuş olan Bedia da mutsuzdur ve birbirlerini deli gibi özleyen âşıklar mektuplaşmaya başlarlar. Tam Bedia Türkiye'ye geleceği sırada, artık evi terk etmiş olan kocasını geri kazanmak isteyen Rita (Hazmonay'ın karısı) 2. çocuğuna hamile kalır.

Hazmonay, Bedia ile yaşamak için tuttuğu eve yerleştikten sonra evli olduğunu açıklarsa da Bedia Hazmonay'la birlikteliğe razı olur. Ancak yıllar geçer ve birlikte Hayfa'ya taşınmaya karar verdikleri gün, Hazmonay bir trafik kazasında ölür. Bedia ise yaşama küser.

Ancak Hazmonay'ın kızı Beki ve Çanakkale rüzgârının İstanbul'a attığı eski yüzler Bedia'yı yaşama döndürür. Yaşamını yine keman çalarak kazanmaya başlar. Ona keman çalmayı öğrettiği için hep minnettar kaldığı Bayan Hettie'ye bir hastanede rastlar ve ömrünün son 2 yılında sık sık görüşürler. Ve Bedia için yaşamının en büyük sürprizi yıllar sonra onu bulan doktor oğlu olur. 40 yıl sonra da olsa oğluna kavuşan Bedia, yaşamının son sırrını da açarak rahatlar, Çanakkale'de başlayan ömrünü, pek çok yere sürüklendikten sonra, tutkuyla sevdiği memleketinde tamamlar.

Sosyo-kültürel saptamaların daha sağlıklı anlaşılabilmesi için verilen bu özetten sonra kitaptaki Çanakkale izlerini mercek altına alabiliriz.

2. ÇANAKKALE'DE SOSYO-KÜLTÜREL YAPI ÜZERİNE

Saat Kulesi'nin kısa bir tasviri ve açıklayıcı birkaç bilgiyle giriş yapılan roman, şehirdeki ibadethanelerin tasviriyle devam ediyor. "Cami, Sinagog, Kilise" kelimelerinin art arda geldiği cümlelerle Çanakkale'nin çok kültürlü yaşamı gözler önüne serilmiş oluyor.

1915, savaş yılları sonrası Çanakkale'de yaşanan olayların anlatımıyla başlayan yapıtta rol alan kişiler; Rum, Ermeni, Müslüman, Yahudi demeden el ele verip savaşın izlerini silmeye çalışıyorlar. Çanakkale halkı arasında etnik ayrım bulunmamaktadır. Herkes birbirine aynı din ve ırktanmış gibi saygı duyuyor, birbirlerine karşı insancıl bir tutum sergiliyor. Herkesin ortak amacı savaştan önce olduğu gibi huzur, bolluk ve barış dolu Çanakkale yaşamına bir an önce dönmektir.

Bunun için de oldukça iyi ilişkiler içerisindedir ve birbirlerine ellerinden gelen hiçbir yardımı esirgemiyorlar. Yahudi mahallesinde Fırıncı Salamon'un ateşi yanmayınca, mahalleli ekmeksiz kalmasın diye, Müslüman fırıncı Fehmi Efendi onun yerine de çalışıyor. Herkes birlikte yaşamaktan oldukça memnundur. Yazar halkın bu memnuniyetini şu ifadesiyle dile getiriyor: "*Ne güzeldi yeniden bir araya gelmek, yeniden evine kavuşmak, yeniden sinagogun kapısını açmak, hep birlikte orayı temizleyip tamir etmek ve yeniden birbirine selam verebilmek*" (Kamuran 2005: 15).

Çanakkale'deki yetişkinler kadar Çanakkaleli Müslüman ve Yahudi çocuklarının da birbirleriyle ilişkileri gayet iyi. Onlar da ırk/din ayrımından habersiz, biri biriyle oyun oynuyor, kendi aralarında futbol maçı yapıyorlar.

Birlikte bir yaşam idame ettiren, kendi kültür, din, gelenek ve göreneklerine göre yaşayan kent halkı arasında kültürel etkileşimler de söz konusu oluyor. Türkler zaman zaman Yahudi, Rum ve Ermenilerden duydukları türkü ve ilahileri söylemekte bir sakınca görmüyorlar.

Fakat Avrupa’da başlayan Nazi Almanya’sı odaklı etnik ayrımcılık rüzgârı, maalesef Türkiye’ye de ulaşmakta gecikmiyor: romanın olay örgüsüne monte edilen tarihsel bilgiler bu olguya işaret eder: 1934 Trakya’da Yahudilere Türkçe konuşma zorunluluğu getirilmiş, 21 Haziran 1934’te Çanakkale çarşı esnafı saldırlara (s. 84) maruz kalmıştır. Bu yeni gelişmelerin etkisiyle 40 yıllık ahbablar biri birine selam vermekten kaçınır olmuşlardır (s. 131). Toplumun üzerine bir karabasan gibi çöken ve insanları ürperten dışlayıcı söylemler, romanda bir öğretmeninin makalesiyle örneklenmiştir (s. 82-83). Bu örneklerin tarihi gerçeklik düzeyi elbette önemlidir (krşl. Soycan 2009). Böylece o dönem eğitim anlayışına eleştiri yönelten yazar, aynı sokağı, aynı mahalleyi ya da kenti birlikte paylaşan insanların, daha insancıl ilişkiler geliştirebildiklerini çarpıcı bir olayla örnekler. Yıkıp dökme amacıyla Sinagogun önünde toplanan insanları engellemek için, Müslüman bir kadın, kapının önüne seccadesini serip, namaza durmakta, saldırıyı engellemektedir: *“Burası Allah’ın evi, Allah’ın. Buraya uzanan el taş olur”* (s. 86). Yahudilerse minnettarlıklarını, bu kadın öldüğünde onun için sinagogda mevlit okutarak gösterirler (s. 87).

Böylesine birliktelik ve barış ortamında yaşamaktan oldukça hoşnut olan Ermeni, Rum, Yahudi, Levanten, İngiliz aileleri Çanakkale’yi yabancı bir yer değil, kendi toprakları olarak görüyorlar. Çanakkale’ye karşı yürekten bir sevgi ve bağlılık besliyorlar. Özellikle de Yahudiler Çanakkale’yi kendi memleketleri olarak benimsemiş, savaş yılları sırasında bile Çanakkale’yi terk etmemiş, etmek istememişlerdir.

Ancak Giritliler için durum diğerlerinden biraz farklıdır. Onlar Girit’teki yaşamlarından memnun olduklarını, *“Yahudi’si, Çingene’si, Gâvur’u, Türk’ü”* bir arada yaşayan Çanakkale’deki kozmopolit yaşama alışamadıklarını anlatırlar. Muhacirliğin çok zor olduğunu belirten bir kadın: *“Ah Girit’im, ah benim güzel memleketim. Taşına, toprağına, kuşuna, kurduna, suyuna kurban olduğumun Girit’i. Nasıl tütüyor gözümde”* (s. 29) diyerek Girit özlemini dile getirmektedir.

3. ÇANAKKALE’DE KÜLTÜREL YAŞAM ÜZERİNE

“Çanakkale Rüzgârı” romanında Çanakkale’nin kültürel yaşamına da ayna tutulmuş, günlük yaşamdaki kültürel etkinliklere pek çok açıdan yer verilmiştir.

Günlük yaşamın akışındaki etkinliklerin yanı sıra Çanakkale’de kültürel aktiviteler açısından da zenginlik söz konusudur. Solmaz Kamuran bu zenginliği bir İngiliz hanımefendisi olan Hettie Gretch’in bakış açısından okuyucuya yansıtmıştır:

“Hem hayat o kadar da tekdüze değildi burada çok sevdiği dostlar vardı. Calvert’lerin damadı Francis Bacon harika bir adamdı. Zaman zaman onunla Behramkale’deki kazı alanına gidiyordu. Antik Assos kentinin kalıntıları arasında Homeros’dan dizeler okuyarak dolaşmak, akşam üstleri şarap rengi denizi seyrederek şarap yudumlamak harikaydı. Francis ilerlemiş yaşına rağmen hâlâ çok dinç, bilgili, şakacı bir beyefendi. Kazı ekibinde arada değişiklikler de oluyordu. Bazıları geri dönüyor, yerlerine yeni araştırmacılar, arkeologlar geliyordu. Fransızlar, İtalyanlar, İngilizler... Hettie onlarla arkadaşlık etmeyi seviyordu. Şehirdeyken hemen her gün İngiliz Bahçesi’nde at koşturuyordu. Akşamları davetler oluyordu, bayramlardaysa balolar veriliyordu. Bu yıl Cumhuriyet Balosu muhteşem geçmişti. Eski Rum mahallesindeki İstiklal Okulu’nun salonunda olmuştu kutlamalar. Çanakkale’nin bütün ileri gelenleri ordaydı, kadınlar birbirlerinden şıktı” (s. 36-37)

Cumhuriyet Balosu ise kentte en büyük coşkuyla kutlanan etkinliktir. Çanakkale’de Cumhuriyet Baloları kutlamaları el birliğiyle gerçekleştiriliyor. Herkes kendince şenliklere katkıda bulunmak istiyor. Rum, Yahudi, Ermeni, İngiliz, Türk fark etmeden herkes bu bayramı tüm ulusun ve kendinin bayramı olarak görüp aynı coşkuyla kutluyor.

Cumhuriyetin 10. Yılı kültürel çeşitlilikle kutlanıyor (s. 62 vd.). Balodaki dinletin repertuarı da Çanakkale insanların mozaiğini yansıtan çeşit çeşit şarkı, türkü ve marşlardan oluşuyor. Çanakkale türküleri, Selanik türküleri, Yörük türküleri, Girit türküleri, Çingene havaları, Yahudi şarkıları... hepsi tek tek çalınıp söyleniyor. Balonun sonunda ise hep bir ağızdan *“Çanakkale Türküsü”* seslendiriliyor. Yahudiler, Rumlar, Ermeniler, Yörükler, Çingeneler kendi türkülerini sevdikleri kadar *“Çanakkale*

Türküsi”nü kendilerinden bir parça olarak görüyorlar. Çok kültürlülük romanda yer yer vurgulanan, yaşam da olduğu gibi (bkz. s. 256, 260), ölümden sonra da ihmal edilmeyen ve dolayısıyla toplumsal yapıyı belirleyen önemli bir özellik olarak görülüyor; örn. Yahudi ve Müslümanların aynı mezarlıkta yatmaları da çok kültürlülük açısından önemsenmiştir (bkz. s. 329). Bu kültürel çeşitlilik kendiliğinden bir “kültürel paylaşımı”, belki de “kültürel dönüşümü” beraberinde getiriyor: Buna göre bir İngiliz kızı, “Türkiye’de Türk kimliği taşıyan muhtaç bir ihtiyar İngiliz kadını (...) Öz be öz Çanakkaleli bir Türk kızı, Müslüman, o da şimdi cebinde İngiliz pasaportu...” ile yaşayabiliyor (s. 314) ya da Rum müziği çalan bir Yahudi ile Rum müziği çalan bir Müslüman artık, tuhaf bile olsa (s. 155), gündelik hale geliyor.

Şehirdeki bir başka coşkulu kutlama ise Kakava Şenlikleri. Bahar ayında kutlanan bu şenliklerde halk bir araya geliyor, yemekler pişiriliyor, ateşler yakılıp üzerinden atlanıyor, Sarıçay’a girip yıkanılıyor, dilekler dileniyor, maniler okunuyor, coşku, birlik ve neşe içerisinde baharın gelişi kutlanıyor. Savaşın yaralarını birlikte sarmaya çalışan insanlar, farklı etnilere mensup oluşlarına aldırmadan aynı topraklar üzerinde yaşayıp, yeri geldiğinde tek bir ulus gibi hareket edebildikleri gibi, birlikte eğlenebilmenin güzelliğinin farkına var/dır/mış oluyorlar.

4. ROMAN KİŞİLERİNİN GÖZÜNDEN ÇANAKKALE ÜZERİNE

Geniş bir kişi kadrosuna sahip olan romanın kişisi kadar, romandaki yan karakterlerin yaşamında da Çanakkale’nin önemi ve izleri çok büyük. Romandaki kişiler gerek Türk gerek, İngiliz, gerek Yahudi, gerek Rum olsun Çanakkale’de yaşamının bir dönemini geçirdikten sonra bu güzel kıyı kentinden kolay kolay kopamıyor.

Bedia Çanakkale doğumlu bir Müslüman kızı. Ancak “Çanakkale Rüzgârı” onu önüne katıp diyar diyar sürüklüyor. Yaşamı ve kaldığı yerler süresince Bedia’nın gözündeki Çanakkale resmi hiç silinmiyor. Doğduğu yere tutkuyla bağlı bu kız, gezdiği yerleri Çanakkale’yle kıyashıyor. İstanbul’da Moda’da kaldığı evin çatı katından İstanbul’u seyrederken İstanbul’un lodosu bile ona Çanakkale’yi ve Çanakkale Rüzgârını anımsatıyor. Gittiği her yerde Çanakkale’yi özliyor ve bu özlemine kemaniyla “Çanakkale Türküsi”nü çalarak gideriyor. Bedia İstanbul’da açtığı stüdyoya bile “Çanakkale Rüzgârı”nın mitolojideki ismi olan “Boreas” adını veriyor. Bu romantik, nostaljik [özlemlî] Çanakkale sevgisi, salt Türk kimliği taşıyan Bedia’nın değil, aynı zamanda gayri Müslim Çanakkalelilerin de roman boyunca “burnuna tüten ekmeğin kokusu” gibi bir şeydir:

“Kar durmadan yağıyor, pencere camı buzlandı, Bedia Çanakkale kışlarını düşündü. Her yer bembeyaz, saat kulesinin tepesinden Eskala de Maydos’un basamaklarına kadar. Sokak fenerlerinin sarımsı ışığında Boreas’ın savurduğu tanecikler... Fırınlardan yayılan taptaze ekmeğin kokuları, ezan sesleri, sinagogdan hafif hafif duyulan bir müzik. Matmazel Hettie, ‘Dördüncü Pozisyon,’ diyor. Francis Bacon’ın sigarından gri dumanlar yayılıyor, deniz şarap rengi. Hazmonay topunu uzatıyor, ‘Ben gelene kadar kimseye verme, sıkıca tut.’ Sonra kar taneleri, tıpkı yıldızlar gibi... Cama değer değmez eriyip aşağı doğru akıyorlar. Bir kadın oturuyor vişne çürüğü renginde kadife bir perdenin önünde, kucağında bir tef, ayakları çapraz, udi taksime başlıyor, bir kamyon uzaklaşıyor...”, s. 185

(Bkz. ayrıca s. 123, 160, 200, 205, 230, 246, 253, 269, 277, 288, 326)

Hazmonay için de durum farklı değil. Çanakkale Rüzgârının savurduğu bir başka genç olan Hazmonay da Çanakkale’den ayrı kaldığı tüm zamanlar boyunca, başını yastığa koyduğunda sadece Çanakkale’yi ve burada geçirdiği günleri düşünüyor.

Anlatım tekniğine yansımış olan travmatik bir deneyimden yeri gelmişken söz etmeliyiz. Romanın ikinci bölümü, okuma serüvenini rahatsız eden bir geri dönüşle başlamaktadır. Üçüncü tekil kişi anlatım biçiminin hâkim olduğu roman burada da aynı biçimi sürdürüyor. Ancak mantıklı /doğal bir akış içinde, bu bölümün Hazmonay’ın 1943 Mart’ında Selanik Yahudi mahallesine Alman Baskını esnasında Bedia’ya kaybetmesinden itibaren yaşadıklarını Birinci Tekil kişi (geri dönüş tekniği) ile anlatmasını bekliyor okur normal olarak. Fakat bu böyle olmuyor, anlatımın akışını bozacak biçimde dört öncesine dönülerek, aradan geçen dört yıla yakın bir içinde Hazmonay’ın başından geçenler, sanki romanın birinci bölümünün bittiği yerin devamıymış gibi yeniden yaşantılanıyor (bkz. S. 213). Bunu bilinçli bir tutum olarak değerlendirip, olay kişileri Bedia ve Hazmonay’ın yaşamlarında dönüm noktası oluşturan Nazi (Auschwitz) travmasını, yazarın okura yeniden yaşatma amacıyla açıklamak gerekiyor. Romanın akışındaki bu aksama, adeta Auschwitz’in anlamsızlığını, normal yaşama aykırılığını gösterir gibidir.

Bir İngiliz olan Hettie Gretch, ailesi İngiliz, kendisi Çanakkale doğumlu bir kız. Hettie Gretch'i de Çanakkale sevgisi Çanakkale'ye mahkûm etmiş. Yaşamı boyunca bu kenti bırakıp bir yere gidememiş. Genç bir kızken de babasının kendisini Londra'ya göndermesine karşın, burada fazla kalamayıp Çanakkale'ye geri dönüyor. Dönüş sebebini de babasına Çanakkale'den bahsederek şöyle açıklıyor: *"Canım babacığım benim iyiliğim için, biliyorum ama insanın gülmediği, gülemediği, içinde hiç sönmeyen bir hasret volkanıyla dolaştığı bir ülke, tüm zenginliğine rağmen o kişiye ne verebilir? İnanın benim için en güzel yer burası.* (s. 16)

Sonrasında babasıyla arasında geçen diyaloglarında da sık sık Çanakkale'ye âşık olduğunu (*"...ben Çanakkale'yi seviyorum, aşığım ona."* [s. 20]) dile getiriyor. İstanbul'un bütün güzelliğine karşın orada kalmak istemiyor, orayı kendisi için yabancı bir yer olarak değerlendiriyor. Çanakkale'yi doğup büyüdüğü şehri kaderi olarak görüyor. Hettie Çanakkale'yi öylesine benimsemiş ki Cumhuriyet Balosu'nda verdiği resitalin ardından kendisiyle özel olarak görüşmek isteyen Mustafa Kemal, İngilizsiniz herhalde hanımefendi?" diye sorunca ; *"Öncelikle Çanakkaleliyim paşam"* cevabını veriyor. Bedia da yanında enstrüman çalmayı öğrendiği Hettie Gretch vefat edince, onun için kemanyla ağıt yerine *"Çanakkale Türküsünü"* çalıyor (s. 318). Bu türkü adeta bir leitmotif gibi (bkz. s. 60, 63, 159, 187, 257, 270, 271, 299, 305), sık sık okuru yönlendirmekte, *"Of gençliğim eyvah"* kavuştak dizesi, sanki 1930'lu yılların gençliğinin heba olan ömürlerine yakılmış bir "ağıt" gibi düşünülmüş izlenimini vermektedir. Salt müziği ile değil, türküye bilinen sözleri dışında (örn. *"Çanakkale içinde vurdular beni, ölmeden mezara koydular beni, geçliğim eyvah..."* [s. 172] *"Çanakkale içinde bir kırık testi, analar babalar ümidi kesti, gençliğim eyvah..."* [s. 187], yeni eklenen, varyantlarında bile rastlanılmayan ve romanın başkişisi Bedia'nın çileli yaşamına uygun içerikli dizeler de bu çıkarımı desteklemektedir:

"Çanakkale içinde bir garip gelin, aman dostlar ne olur gençliğimi geri verin, gençliğim eyvah..." (s. 257)

"Çanakkale içinde akar bir sarı dere, kalmışım bir başıma gurbet elde, gençliğim eyvah..." (s. 271)

Elbette edebiyatın işlevi bağlamında ağıtın, ölenin arkasından onunla ilgili gerçekleri dile getirmesi yanında, dinleyenlerin isyan duygularına hitap etme işlevini de dikkate almalıyız. Bu kapsamda olsa gerek, Bedia ayrıca toplum kurallarına isyan edenlerin müziği olan Rebetiko çalmak zorunda kalır (s. 151, 154, 156).

Çanakkale Türküsü ve Rebetiko'nun yanı sıra romanda Şıra şirim (= şarkıları şarkısı; s. 58), Malta şarkısı (s. 93 vd.), askere uğurlama şarkısı (s. 133) gibi örnekleyebileceğimiz müzik yaşamı, romanda gerek toplumu bir arada tutan gerekse kişilerin yaşama tutunmalarını sağlayan bir öge olarak kullanılmıştır. Kaderin, olayların, rastlantıların sürükleyip önüne kattığı Bedia örneğinde bunu görmek olasıdır. Her şeyini, hatta özgürlüğünü ve yaşama şansını kaybeden Bedia, keman çalma becerisi, yani işi (mesleği) ile yaşama tutunur, özgürlüğüne yeniden kavuşur. Auschwitz-Birkenau toplama kampının girişindeki (Yahudi soykırımını ifade eden) ironik "Arbeit macht frei" tabelasıyla karşılaşan Bedia (s. 172), bu sözün düz anlamını kendi yaşamında deneyimlemiş olur. Yazar, Bedia'nın yaşamıyla bu sözün içeriğini doldürmüştür bir anlamda: "Mesleğin olursa her yerde, her koşulda rüzgâra (kadere) karşı durabilirsin!" Bu anlamda özgürlük meslektir, mesleğin var ise özgürsün demektir. Yazarın (1. Bölüm) son alt bölüm başlığı olarak seçtiği "Arbeit macht frei" [= Alm. "Çalışmak özgürleştirir"] ile (2. Bölüm, s. 146) ilk bölüm başlığı (zeto i eleftheria) [= Yun. "Yaşasın özgürlük"] (s. 212) bu bakımdan işlevseldir.

Romana adını veren "Çanakkale rüzgârı", bu kentin imgesini tamamlayan doğal özelliklerinden biri olarak, somut anlamı dışında değişik alegorik anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Çanakkaleli okurun özellikle çok iyi anlayacağı üzere, rüzgârın esmesi önemlidir: Rüzgâr, serinletir, ferahlatır, "... bir esse, kasveti, kirliliği dağıtır (s. 127, 272, 278). Ters esen rüzgâr (örn. Lodos) ise bunaltır. Buradan hareketle rüzgâr yeni değişmeceli anlamlar kazanır: "Rüzgâr, ters bir rüzgâr" (s. 187) alegorisi, bizzat roman kişilerinin ifadesiyle "hayatın çarkları, tuzakları" (s. 316) anlamında söylem düzeyinde dile getirilir. "Bedia'yı Çanakkale'de önüne katan hayatın Boreas'ı"dır (s. 197). Bu anlamıyla rüzgâr, kaderi imler. Türkçede, "şiddetli rüzgâr" (Boreas = Bora) ile eşanlamlı olarak kullanılan "fırtına" ve Avrupa dillerindeki "fortune" (= kader, felek) bu anlamı destekleyen bir benzerlik taşımaktadır: Rüzgâr (= kader) sürükler (s. 197). Özellikle Çanakkale rüzgârının, rüzgâr Tanrısı Boreas (s. 327, 301, 304) ile tanımlanması, kaderin kaçınılmazlığını, ilahi yönünü de vurgulamış oluyor. Kader (s. 314-315), başkişi Bedia'nın kız doğması nedeniyle, askere gitmeyecek (s. 6) olmasından dolayı sevinen ailenin beklentisinin aksine, kaderin önünde diyar diyar sürüklenmesi ("hayat bizi sürükledi"; s. 299) başka nasıl yorumlanabilir?

Çanakkale, rastlantısal ya da bilerek gelmiş Rum, Ermeni, Yahudi, Fransız, İngiliz fark etmeden kısa bir süre için bile olsa ev sahipliği yaptığı insanların yaşamlarında derin izler bırakmış, gelip gören herkesin tutkuyla sevdiği bir şehir olarak kalmış ve hafızalarında çok güzel bir yer edinmiştir. Rüzgâr alegorisinin imlediği rastlantısallığın aksine, mesleği icabı amaçlı biçimde gelenlerin dilinden Çanakkale tutkusu, suyunun gizemiyle olduğu gibi (“*Dostum, dikkat edin, Çanakkale’nin suyundan içen bir daha ondan ayrılamaz, derler.*” [s. 67]), bilinçli bir seçimin sonucuyla da açıklanmaktadır (ömrünün elli yılını Çanakkale’de geçirmiş arkeolog Francis Bacon: “*Ben buraya sürüklenmedim dostum, kendi ayaklarımla geldim ve buraya bağlandım, burayı sevdim. Taşına, toprağına, tarihine âşık oldum, o yüzden kaldım. Yaşadığım sürece de burada kalmayı arzu ediyorum. Ve burada ölmeyi...*” [s. 69]). Rüzgârın, kaderin ya da rastlantıların “sürüklemesi”ne karşı bir tez olarak, yazarın bilinçli tercihe yaptığı vurguyu elbette göz ardı edemeyiz.

5. SONUÇ

“Çanakkale Rüzgârı” adlı roman edebi yönü kadar, yörenin tarihsel ve sosyo-kültürel yaşamını gözler önüne sermesi açısından da önemli bir yapıt niteliğindedir. Romanda Çanakkale’nin genel demografik yapısı, kültürel yaşamı, ticaret yaşamı etkili bir biçimde okuyucuya verilmiştir.

Romanda geniş bir mekâna yayılan olay örgüsünün en önemli ayağı Çanakkale’dir. Roman kişinin yaşamı Çanakkale’de başlamış ve Çanakkale’de bitmiştir. Çanakkale, tanıklık ettiğimiz öyküde rol alan çeşitli insanların gözüyle anlatılmıştır. Çanakkale’de doğup büyümüş ya da buraya sonradan yolu düşmüş insanlar için “Çanakkale” “Rüzgâr” demektir. “Rüzgâr” ise romanda alegorik olarak “kader” anlamına gelir. Rüzgâr bazen sert, bazen ılık, bazen ters eser; rüzgârın yönü ve şiddetine göre insan bundan etkilenir, üzülür, sevinir ya da cefa çeker. Yolu Çanakkale’den geçenler, yaşamları boyunca, güzellikleri de kötülükleri de rüzgârıyla özdeşleştirirler.

Çanakkale’nin kaderi bağlamında, tarihsel bazı tatsız sosyal olaylara, gönderme yapan yazar, bunların dışarıda ve içerde farklı bir yönüne işaret etmektedir. Dışarıda özellikle Almanya kökenli uygulamaların planlı ve sistematik oluşuna karşın, Türkiye’deki bazı tatsızlıkları bireysel ya da tahrike bağlı münferit olaylar olarak değerlendirmektedir. Kanaatimce Çanakkale’deki olayda bir Müslüman Türk kadının, hedefteki sinagogun önüne seccadesini serip, namaza durarak, saldırganları püskürtmesi, romanın en can alıcı dönüm noktalarından biridir. Avrupa’daki ırkçılık fırtınasının Türkiye’deki etkisi elbette böyle basiretli insanlar sayesinde görece hafif atlatılmıştır denilebilir. Avrupa’ya yakınlığı nedeniyle oradan gelen her türlü doğa ve sosyal afetlere açık konumu nedeniyle Çanakkale rüzgârının, geçmişten günümüze kader ve felekle birlikte anılması, romanda sık sık yinelenen “*Çanakkale içinde vurdular beni, ...bir kırık testi, ...bir garip gelin, akar bir sarı dere, ...gençliğim eyvah*” dizelerinin çağrıştırdığı düş kırıklıklarının bir sonucu gibidir.

Kaderin önünde savrulan insanların yaşamlarının anlatıldığı romanda “Çanakkale Rüzgârı” bu kişilerin yaşamında önemli bir rol oynamıştır. Askerliği çağrıştıran Çanakkale, kız erkek ayrımı yapmadan insanları “Rüzgârı”nın önüne katıp oradan oraya savuruyor. Bedia’nın kız doğmasına, “askere gitmeyecek” diye sevinen ailenin önce ebeveyn üyeleri, daha sonra da kendisi, yine Çanakkale’nin koşulları nedeniyle çok derin acılar yaşıyorlar. Yaşanan acıların başlıca nedeni, kaderlerine, kaderleri ise bir bakıma “Çanakkale Rüzgârı”na bağlanıyor. Kaderin (“rüzgârın”) insanın önüne çıkardığı “tuzakları” ve acıları aşmanın yolu, Bedia’nın müzisyen kişiliğinde sergilendiği gibi, meslek/sanat sahibi olmaktır. Bu anlamda insan ancak mesleğiyle özgürleşebilir, hem savaşta hem de barışta. Ekonomik ve sosyal anlamda bağımsız ve özgür bir yaşam için meslek/sanat biricik önkoşuldur.

NOTLAR

Aslan, Rüstem [2008]: **Troia Macerası**, Çanakkale Belediyesi, Kültür Yayınları: 1, [Çanakkale], 3. Bölüm [s.y.]

Kamuran, Solmaz (2005): **Çanakkale Rüzgârı**, Goa Yayınevi, İstanbul 2005. Metin içinde verilen sayfa numaraları, aksi belirtilmedikçe bu kitaptandır.

Soycan, Nusret Kadri (2009): <http://www.turkvahudileri.com/content/view/362/222/lang.tr/> (02.09.2009). Onun anılarına göre, basında çıkan bazı “yazıların etkileşimi ile 1934’de Çanakkale’de Yahudilere karşı ticari bir boykot ilan edilir ve hemen ardından ise Trakya’nın bazı kent ve kasabalarında Yahudi ev ve dükkânlarına karşı saldırılar düzenlenir. (...) Nazi döneminde Avrupa’yı kasıp kavuran Yahudi düşmanlığı, Türkiye’deki bazı çevrelerce körüklenmeye çalışılmışsa da, başbakan Celal Bayar’ın “Yurdumuzda bir Yahudi meselesi yoktur... Dış etkiler altında yapmacık bir Yahudi sorunu yaratmaya niyetimiz de yoktur” şeklindeki isabetli sözleri, devletin resmi tutumunu da göstermiş olur. Soycan ayrıca, Trakya olaylarının meydana gelişinde 31 Temmuz 1933 tarihine kadar Malatya’da Türkçe öğretmenliği yaptıktan sonra Edirne Erkek Lisesi’ne edebiyat öğretmeni olarak atanan ve orada Orhun Dergisi’ni yönetmeye başlayan Nihal Atsız’ın etkili olduğunu iddia etmektedir.